

Észrevételek a 2021-2027-es programozási időszakra vonatkozó Gazdaságfejlesztési és Innovációs Operatív Program (GINOP Plusz) tervezetéhez

A magyar kormány a Gazdaságfejlesztési és Innovációs Operatív Program (GINOP Plusz) tervezetét a palyazat.gov.hu honlapra 2021.10.08-án tölthette fel.¹

1. A GINOP 2014-2020-RÓL

A Levegő Munkacsoport megfogalmazta a GINOP Plusz program elődjéről szóló értékelését, amely a 2014-2020-as GINOP programra² vonatkozik. A közbeszerzéssel, a klientalizmussal, a monitoring hiányosságaival, valamint a közigazgatási magatartási kódexszel kapcsolatos aggályok nagy része a 2021-27-es programozási időszakra is érvényes.

A múltbeli projektek elemzését lehetetlenné teszi, hogy a vonatkozó adatokhoz nem lehet elemzésre alkalmas módon hozzáférni a palyazat.gov.hu honlapon.

2. PROGRAMSTRATÉGIA

A program stratégiai része nagyon rövid, nincs világosan és átfogóan megfogalmazva. Önálló stratégiai horizont helyett számos hazai stratégiára és az általános uniós célra történő hivatkozást tartalmaz.

A részletes helyzetelemzés szintén meglehetősen rövid, és gyakran nem tartalmaz elegendő elemzést és bizonyítékot a javasolt beavatkozások indoklásához.

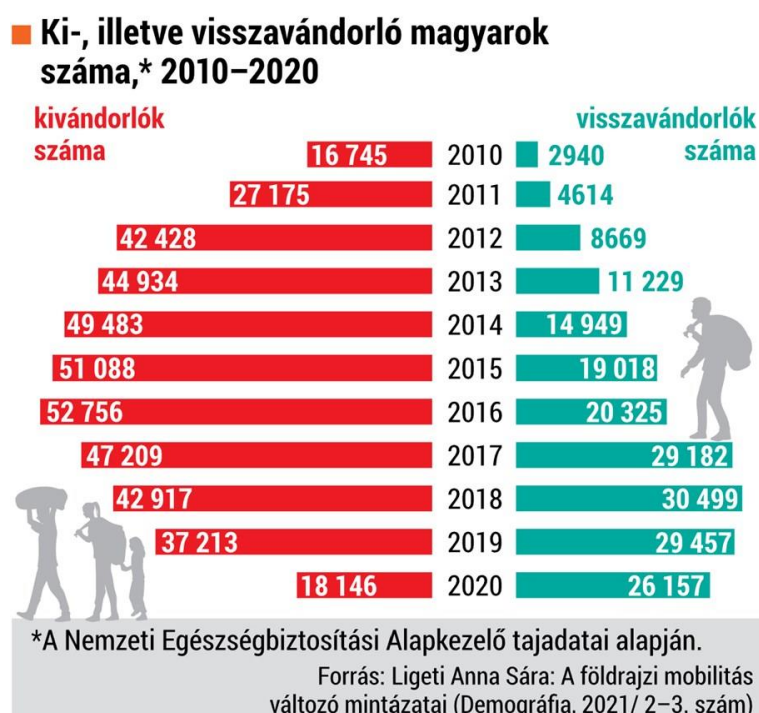
Foglalkoztatás

Bár Magyarország foglalkoztatási trendje valóban pozitív volt az elmúlt évtizedben, érdemes lett volna megvizsgálni az ezen trend mögött rejlő folyamatokat is. Így kiderült volna, hogy Magyarország egy évtizeddel ezelőtt a gazdasági válság miatt foglalkoztatási mélyponton volt. Azaz az összehasonlítás bázisa rendkívül alacsony pont. A javulás egyik fő oka a munkaerő szabad áramlása az EU-n belül, elsősorban Ausztriába, Németországba és a volt tagállam Egyesült Királyságba (1. ábra). Az unió szerte dolgozó magyarok száma a becslések szerint

¹ https://www.palyazat.gov.hu/gazdasagfejlesztési_es_innovacios_operativ_program_plusz#

² A Levegő Munkacsoport észrevételei Magyarország 2014-2020 közötti időszakra vonatkozó, az Európai Bizottsághoz benyújtott operatív programjaihoz (Budapest, 2014. augusztus 28.), <https://www.levego.hu/sites/default/files/op-comments-caag-2014aug28v.pdf>

összesen mintegy 300 000 főre tehető. A javulás másik fő oka a fenntarthatatlan és tartalmilag is rendkívül problematikus közmunkaprogramoknak köszönhető, amelyek a csúcsponton mintegy 225 000 főt érintettek (2. ábra). A KPMG tanulmánya³ szerint az EU által finanszírozott fejlesztési programok további mintegy 172 000 munkahelyet teremtettek. Ez a szám valószínűleg ebben a nagyságrendben marad, amíg az EU kohéziós alpjából származó források fennmaradnak, de a források megszűnése után értelemszerűen meredeken csökkenne. A képet tovább bonyolítja, hogy a hivatalos módszertan szerint egy személy akkor tekinthető foglalkoztatottnak, ha a megkérdezést megelőző héten legalább egy órát fizetett munkában dolgozott, vagy ha volt munkája, de betegség, szabadság (beleértve a szülési szabadságot is) miatt átmenetileg nem dolgozott.

1. ábra: A ki- és a befelé irányuló migráció nettó értéke jelentősen hozzájárult a magyarországi munkaerőpiac javulásához

2. ábra: A közmunkaprogramokban részt vevő személyek száma (Forrás: Központi Statisztikai Hivatal, Portfolió)

³ http://adko.hu/01_files/adotanulmanyok/2017/KPMG-eu-elemzes.pdf

Mindez további 100-150 000 körüli egyéb, „piaci” javulást ad ki a mélyponthoz képest. Azonban, ahogy a dokumentum is elismeri, e munkahelyek nagy része az alacsony hozzáadott értékű ágazatokban (például az autógyártásban) jött létre, és gyakran környezetvédelmi szempontból problematikus területeken (pl. az akkumulátoripar felfutása⁴).

A munkanélküliségi ráta mint mutató problematikus Magyarország esetében, mivel az álláskeresési járadékot mindössze 3 hónapra csökkentették, míg a legtöbb EU-tagállamban ez az időszak ennek a többszöröse (3x-4x). Sok olyan állampolgár, akit más országokban álláskeresőnek minősítenének, Magyarországon a tartósan elbátortalanított vagy passzív kategóriába esik.

Az elemzés helyesen mutat rá, hogy az ország fejlettebb területein munkaerőhiány, míg a kevésbé fejlett területeken munkahelyhiány tapasztalható. Ezen a ponton politikai döntést kell hozni abban a kérdésben, hogy azokat a térségeket fejlesszük-e, amelyek bizonyítottan nem rendelkeznek belső emberi, anyagi vagy természeti tőkével a fenntarthatóan saját erőforrásra építő fejlődéshez, vagy inkább támogassuk az ilyen térségekben élő emberek kifelé irányuló mobilitását a dinamikusabb munkaerőpiacok felé. Az operatív program stratégiája nem fejt ki ezeket a szélesebb körű stratégiai megfontolásokat.

Az elemzés helyesen mutat rá arra, hogy a kkv-k termelékenység növelésének legnagyobb hátráltató tényezője a képzett munkaerő hiánya. Az elemzés azonban nem vázolja fel, hogy ezt a problémát hogyan okozza az alulfinanszírozott és rosszul irányított oktatási rendszer.

Az is helyes, hogy rámutat arra, hogy az oktatásból kimaradók aránya magas, de nem említi, hogy a hivatalban lévő kormány csökkentette a tankötelezettség felső határát, ami erősíti ezt a tendenciát, és ellentétes az EU egész életen át tartó tanulási céljaival.

Technológiai folyamatok

Az elemzés helyesen állapítja meg, hogy a hazai tulajdonú vállalatok és különösen a kkv-k alacsony termelékenységet és alacsony innovációs szintet mutatnak. Az elemzés azonban nem ad magyarázatot erre a jelenségre. Ilyen magyarázat hiányában lehetetlen szakpolitikai választ megfogalmazni.

Az elemzés helyesen azonosítja azt a problémát is, hogy a K+F-kiadások rendkívül alacsonyak az állami oldalon, szemben a vállalati oldallal (GERD vs. BERD). Nem tárja fel azonban, hogy a kormány hogyan és mikor tervezi orvosolni ezt a helyzetet, részben hazai forrásból. Azt is fontos megjegyezni, hogy a K+F-kiadások nagysága önmagában nagyon félrevezető mutató lehet. Nem mond semmit a K+F-finanszírozás felhasználásának minőségéről és hatékonyságáról. Többek között köztudott, hogy a K+F az egyike a leginkább korrupcióval sújtott ágazatoknak⁵. Ez olyannyira elterjedt, hogy ennek leírására külön szót is alkottak:

⁴ <https://24.hu/fn/gazdasag/2021/10/27/akkumulator-god-komarom-videonagy-arat-fizetunk-a-kormany-almaert-hogy-akkumulatorgyar-nagyhatalom-legyunk/>

⁵ Gyanús, hogy lenyúltad a kutatási pénzt? Nem baj, adunk még!
https://index.hu/gazdasag/2019/12/23/nkfi_h_kutatas-fejlesztés_penzek_unios_tamogatás_innováció_ugyeszseg_nyomozas/

*elkutatták.*⁶ Ezért a K+F tevékenység értékelésére olyan kimeneti mutatókat is érdemes lenne alkalmazni, mint például az innovációs eredménytábla.⁷

Az elemző rész – megmagyarázhatatlan okból – külön írja le a turizmus helyzetét. Kiemeli az ágazat jelentős helyi multiplikátor hatását, de nem részletezi, hogy a turizmus mely formáit lehet és kell magánforrásokból finanszírozni, és mely más formák igényelnek állami (beleértve az uniós) finanszírozást, és miért. Ez komoly hiányosság, különösen annak fényében, hogy a turizmus finanszírozása közismerten a klientalizmus egyik kulcsfontosságú érvényesülési terepe Magyarországon. Az új szállodák építésének támogatására már eddig is jelentős mennyiségű uniós pénzt költöttek. Ez nemkívánatos versenyhez vezetett: miközben új szállodák épültek uniós pénzből, sok meglévő szálloda csődbe ment, aminek egyik fő oka pont az volt, hogy nem tudtak versenyezni az állami pénzből épült új szállodákkal.⁸ Egy ilyen támogatást joggal értelmezhet úgy minden olyan személy és cég, aki korábban saját pénzéből és saját kockázatára fektetett be a szállodaiparba, hogy hibát követett el: nem érdemes jobb termékekkel és szolgáltatásokkal versenyezni a piacon a fogyasztókért, hanem inkább az állami pénzekért kell versenyezni. Az ilyen finanszírozás tehát az adófizetők pénzének felesleges elköltését eredményezi. Még a Magyar Szállodaszövetség is éles kritikát fogalmazott meg a szállodaépítések állami támogatásával kapcsolatban, hangsúlyozva, hogy a meglévő szállodák gyakran a túlélésért küzdenek. Ráadásul az újonnan épített szállodák sok esetben komoly környezetromboláshoz járultak hozzá.⁹

Magánfinanszírozás kontra állami finanszírozás

Az elemző rész - nagyon fontos módon - a magánfinanszírozás alternatíváját tárgyalja, beleértve a saját tőkét, a banki hiteleket és a kereskedelmi hiteleket. Ez a rész súlyos hiányosságokat állapít meg a magyarországi kkv-fejlesztés magánfinanszírozásának elérhetőségében, ahogyan azt a kkv-k tapasztalják. Az elemzés azonban nem fejti ki e problémák okait, valamint az azok orvoslására irányuló terveket. Ez komoly hiányosság, mivel így nagy valószínűséggel szükségtelenül állami finanszírozást nyújtunk a cégeknek, holott valójában magánforrásokból kellene támogatni őket.

A Magyar Nemzeti Bank az elmúlt évtizedben igen bőkezű hitelfinanszírozási programot¹⁰ működtetett, amely lehetővé tette a kkv-k számára, hogy nemzetközileg versenyképes kamatláb mellett vegyenek fel hitelt. A Covid-válság idején további nagyvonalú támogatott hitelprogramokat vezettek be a kkv-k talpon maradása érdekében. Részletes indoklásra szorulna, hogy ezen elérhető és olcsó finanszírozási formák mellett miért van szükség a vállalkozások állami (uniós és hazai) forrásból történő közvetlen támogatására olyan mértékben, ahogyan az Magyarországon történik.

⁶ Elkutatták: új szó a lopásra,

https://index.hu/gazdasag/2016/10/21/ginop_innovacios_tamogatas_garanci_korei/

⁷ https://ec.europa.eu/info/research-and-innovation/statistics/performance-indicators/european-innovation-scoreboard_en

⁸ Ész nélkül szórták a milliárdokat a vidéki wellnessekre, <https://www.origo.hu/gazdasag/20130628-valsag-a-szallodaiparban-tulkinalatot-okoztak-az-unios-penzek.html>

⁹ Az uniós finanszírozás tragikus következményei a magyarországi környezetre nézve, <https://merce.hu/2021/12/16/a-magyar-kormany-nuyjtot-unios-tamogatasokat-azonnal-fel-kell-fuggeszteni-a-kornyezeti-karok-csokkentese-erdekeben/>

¹⁰ Növekedési Hitelprogram

Mindez még nagyobb probléma, ha figyelembe vesszük azt a nemrégiben készült elemzést¹¹, amely kimutatta, hogy a kkv-knak nyújtott uniós támogatások 9%-a olyan cégekhez ment, amelyeknél a támogatás összege meghaladta a cég teljes bevételét. Volt olyan cég is, ahol ez az arány elérte az 1000%-ot! Nehéz belátni, hogy az állam számára hogyan lehet ésszerű ilyen beruházásokat végrehajtani. Az így támogatott cégek többsége ráadásul nem induló, hanem hosszabb ideje működő vállalkozás.

Az EU által finanszírozott támogatások többsége jelentős piactorzító hatással van a versenytársakkal szemben. A támogatás legfeljebb 48%-a jutott olyan cégeknek, ahol a támogatás teljes szintje a bevétel kevesebb mint 10%-a volt. E cégek közül sokan a nem támogatott versenytársaik kárára fejlődtek, ami azt jelenti, hogy a gazdaság egésze számára mindez nem jelentett általános előnyt.

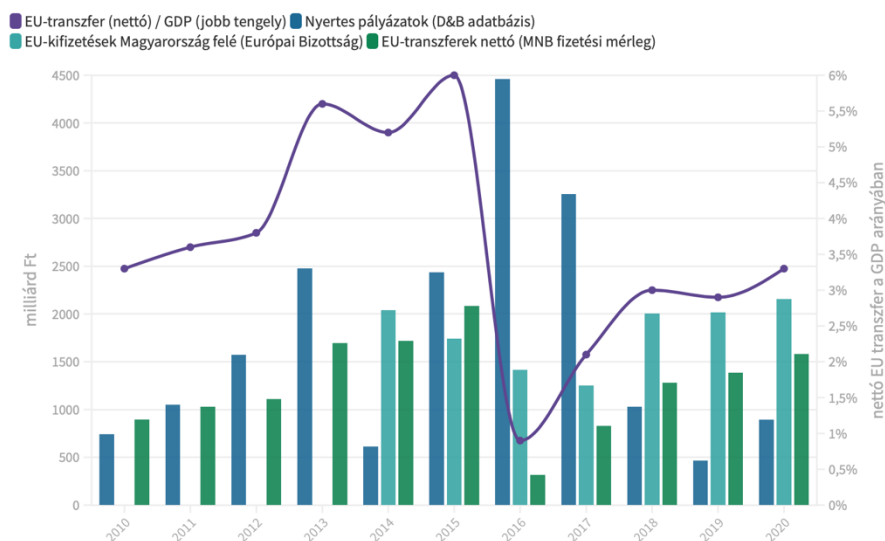
Megdöbbenő, hogy 1085 esetben ítétek meg támogatást olyan vállalkozásoknak, amelyek a 2010-2020-as időszakban egyetlen embert sem foglalkoztattak. Volt 320 olyan vállalkozás, amelyik összesen 26,6 milliárd forint támogatást kapott, és soha nem volt piaci árbevétele. (213-nak sem foglalkoztatottja, sem árbevétele nem volt.)

Az összes támogatás 34%-át olyan cégek vették igénybe, amelyek több mint 10 támogatott projekttel rendelkeznek, ami további aggályokat vet fel a járadékvadászattal kapcsolatosan. Ez rendszerszintű kockázatot jelent a magyar gazdaság számára, és felveti a kérdést, hogy mi történne ezekkel a cégekkel, ha az uniós támogatás megszűnne.

Az elmúlt 11 évben az EU-ból Magyarországra irányuló *nettó* transzferek teljes összege 9200 milliárd forintot tett ki, ami a GDP 3,3%-át kitevő éves nettó transzferintenzitást jelent (3. ábra). A magyar gazdaságba történő *bruttó* beáramlás -- tehát a közös európai költségvetéshez való magyar nemzeti hozzájárulás nélkül -- a GDP 4,7%-a körül volt évente. Mindez ugyanebben az időszokban 2,3%-os éves reál-GDP-növekedés megvalósulásához járult hozzá. Felmerül a kérdés, hogy mi történt volna a magyar gazdasággal a transzferek nélkül? A válasz lehet az, hogy ezek hiányában akár zsugorodott volna a magyar gazdaság. De lehet az is, hogy a magyar vállalkozások és a kormány komoly lépéseket tettek volna a vállalkozások és az ország egésze versenyképességének javítása érdekében. Ehelyett azonban a vállalkozások nagy része de facto függővé vált az uniós pénzekről, és nem lett versenyképesebb!

¹¹ <https://g7.hu/vallalat/20211130/tul-sok-magyar-ceg-szokott-ra-az-unios-penzre-ahelyett-hogy-jobban-akarna-dolgozni/>

Az EU-támogatások értéke és a GDP-aránya

Forrás: Dun & Bradstreet, KSH, Európai Bizottság, MNB

3. ábra: Az EU-transzferek Magyarországnak [Forrás: Bucsky G7 ibid.]

A vállalkozások az összes támogatás 53%-át kapták az elmúlt időszakban, szemben az állam 29%-ával és a helyi önkormányzatok mindössze 20 százalékaival. A civil szervezetek a támogatások legfeljebb 1,7%-át kapták, az egyházak 1%-át. Ezekből a számokból világosan látszik, hogy Magyarországon messze a magánszektor kapja a legtöbb uniós támogatást, ami aggodalomra ad okot a torzító hatás és a korrupció tekintetében. Sokkal nagyobb átláthatóságra lenne szükség a támogatások nyomon követése terén ahhoz, hogy Magyarország képes legyen megindokolni a vállalkozások ilyen mértékű támogatását. Sajnos az átláthatóság jelenlegi szintje minimális. A vállalkozásoknak nyújtott finanszírozás több mint fele nagy állami vállalatokhoz került, ahol nem tudjuk, hogy milyen alvállalkozóknak adták tovább ezeket az összegeket. A média gyakran számol be erős klientalizmusról ezen a területen.

Ráadásul a támogatott vállalkozások ebben az időszakban kétszer annyi uniós támogatást kaptak, mint amennyi társasági adót befizettek a nemzeti költségvetésbe! Az uniós támogatás összege, amelyet ezek a cégek kaptak, körülbelül a fele az általuk ugyanebben az időszakban kifizetett osztalék összegének (azaz az uniós pénzeket nagyrészt magánszemélyek zsebének megtömésére használták fel). Ugyanez az elsődleges elemzés azt is megállapította, hogy azok a vállalkozások, amelyek uniós támogatásban részesültek, valójában *lassabban* növekedtek, mint azok, amelyek nem részesültek!

3. PRIORITÁSI TENGELEK

Az intézkedések:

2.1. Vállalkozásfejlesztés

2.1.1. A kkv-k támogatása

Az intézkedés célja, hogy támogassa a kkv-kat a magas hozzáadott értékű csúcstechnológia beszerzésében. Az indoklás szerint a pénzügyi szektor nem rendelkezik a szükséges know-how-val a csúcstechnológiai beruházások (pl. egyedi robotok, mesterséges intelligencia, 5G, nanotechnológia, biotechnológia, big data) piaci értékének megállapításához. Ez az állítás alátámasztatlannak tűnik. Lehet ezt az anekdotikusnál keményebb bizonyítékokkal bemutatni? Hogyan finanszírozzák ezeket a területeket magánfinanszírozásban más országokban? Miért nem a pénzügyi szektorban történő kapacitásépítés a megoldás (ha egyáltalán létezik a probléma), amely az állam számára összességében lényegesen olcsóbb lenne?

Ebben az intézkedésben hiányzik az indoklás arra vonatkozóan, hogy miért kell ezeket a kkv-kat állami forrásokból támogatni, szemben a magánforrásokkal.

Az intézkedés célja továbbá az állami vállalkozásokat segítő szolgáltatások finanszírozása. Magyarországon azonban már régóta léteznek ilyen szolgáltatások (klaszterek, ipari parkok, vállalkozásösztönző ügynökségek stb.). Az intézkedés a jövőbeli stratégia kialakításakor nem veszi figyelembe ezeknek a szervezeteknek a múltbeli tapasztalatait, vagy ha igen, ezt nem elemzi, nem hivatkozik rá.

Az intézkedés a zöld és a körforgásos gazdaság előnyben részesítését irányozza elő, de ezt a felsorolt mutatók semmilyen módon nem részletezik vagy tükrözik.

2.2. Kutatás, fejlesztés, innováció

2.2.1. A kutatási és fejlesztési kapacitások megerősítése, fejlett technológiák bevezetése

Az intézkedés célja az innováció és az állami kutatóintézetek és a magánvállalkozások közötti innovatív együttműködés elősegítése.

Az állami kutatóintézetek és egyetemek esetében ez üdvözlendő támogatási forma lenne, ha egyébként e szervezetek működése biztosított lenne. Sajnos azonban nem ez a helyzet. Ezek az intézmények erősen alulfinanszírozottak mind a bérek, mind a működés terén, beleértve a publikálást is. Az egyik fontos hiányosság az alapkutatás alulfinanszírozottsága, így illúzió lenne elvárni, hogy ezek az intézmények érdemben részt vegyenek az alkalmazott kutatásban, „a piaci igények kiszolgálásában”. Egyetlen országban sem ez a gyakorlat. Még az Egyesült Államokban, a leginkább piacorientált példaországban is az állam felelős az alapkutatás finanszírozásának túlnyomó részéért, ami lehetővé teszi, hogy ezek az intézmények vonzóak legyenek a magánvállalatok számára, és így innovatív együttműködésben vegyenek részt

velük.¹² Mindaddig, amíg az alapjául szolgáló működési finanszírozás ezen formái nem biztosítottak, az uniós finanszírozás hatása megkérdőjelezhető.

Egy további probléma a felsőoktatási ágazat nagy részének közelmúltbeli privatizációja, amely nagyvállalatok tulajdonában lévő alapítványokba került. Ezek az immáron magánintézmények jogosultak lesznek-e uniós támogatásra? Ha igen, milyen indoklással?

Ami a vállalkozásoknak nyújtott közvetlen K+F-támogatást illeti, ismét felmerül a már említett kérdés a háttérelmézés hiányával kapcsolatban. Mivel az operatív program elemzési része nem azonosítja a magyar kkv-k gyenge termelékenységének hátterében álló okokat, nem lehet biztosan megállapítani, hogy a beavatkozás legjobb formája az innovatív infrastruktúra közvetlen támogatása lenne. Sőt még az sem biztos, hogy erre a támogatásra valóban szükség van. Miért nem hajlandó vagy képes a pénzügyi szektor finanszírozni ezeket a fejlesztéseket, ha a cégek emelkedő potenciálja valóban garantált? Vagy, hogy más szemszögből nézzük, ha a pénzügyi szektor nem hajlandó finanszírozni ezt a folyamatot, akkor milyen magasabb szintű tudással rendelkezik az állami szektor, ami indokolja, hogy tömegesen finanszírozza ezeket a projekteket?

Az intézkedés központi szerepet szán a Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Hivatalnak, amely a szöveg szerint jelentős tapasztalatokkal rendelkezik ezen a területen. Az azonban nem derül ki egyértelműen, hogy mi ez a tapasztalat, és hogyan és milyen stratégia következik belőle. Miért vannak lemaradva nemzetközi összehasonlításban a magyar kkv-k a kutatás, az innováció és a szakosodás terén? Egyszerűen csak hiányzik az állami támogatás, amit ez az operatív program pótolhat? Miért nem finanszírozza meg a magánszektor, illetve a pénzügyi rendszer ezt a tevékenységet? Vannak-e egyéb strukturális problémák (például a magyar ipar pozíciója a nemzetközi értékláncokban, a tudásmenedzsment hiányosságai stb.) amelyek akadályozzák ezeket a tevékenységeket?

Az innováció helyi koordinációját az úgynevezett Területi Innovációs Platformok (TIP) hálózata koordinálná, amelyek kulcsszerepet játszanának ebben az intézkedésben. Az innováció-menedzsment decentralizálása üdvözlendő irány egy olyan országban, amely a kormányzás és a szakpolitika tekintetében extrém módon túlcentralizált. Még nem tudni azonban, hogy ezek a TIP-ek megkapják-e a szükséges finanszírozást, kompetenciákat és politikai autonómiát ahhoz, hogy helyi szinten érdemi hatást gyakoroljanak. A múltban több kísérlet is történt a tudásátadás, az inkubáció a start up akceleráció intézményei, illetve ipari parkok létrehozására, de csak kevesen voltak képesek ezek közül érdemben mozgósítani közvetlen környezetüket, mivel alárendelt szereplők maradtak egy olyan politikai térben, amelyet sokkal nagyobb hatású párhuzamos folyamatok uraltak.

2.3. Fenntartható munkaerőpiac

2.3.1. A foglalkoztatáshoz való hozzáférés

Az aktív foglalkoztatási intézkedések többsége üdvözlendő és jól felépített.

A legkevésbé könnyen foglalkoztatható csoportok közvetlen bértámogatásának azonban kevés értelme van, ha az egykulcsos személyi jövedelemadó (szja) továbbra is fennmarad. A

¹² (Mazzucato 2015, 2020)

nulla vagy közel nulla kulcs nagymértékben elősegítené a foglalkoztatást ebben a kategóriában a közvetlen bértámogatás adminisztratív költségei nélkül.

A közmunkaprogramokból az elsődleges munkaerőpiacra való kilépés megkönnyítésének mindaddig kevés értelme van, amíg a közmunkaprogramok működésének és hatékonyságának nyomon követése nem biztosított nyílt és átlátható módon. A médiában megjelent esetek és a tudományos elemzések súlyos rendszerszintű hiányosságokra, sőt a rendszerrel való, magánjövedelemszerzésre irányuló visszaélésekre is rámutattak.¹³

Az intézkedés megemlíti, hogy céljait „elsősorban az Ifjúsági Garanciaprogram segítségével” kívánja elérni. Nem teszi azonban egyértelművé, hogy miért van külön 2.4. prioritás, illetve miért nem része ez az intézkedés a 2.4. prioritásnak.

2.3.2. Különböző munkaerő-piaci intézkedések

Ez az intézkedés a foglalkoztatáspolitikai számos különböző területét támogatja anélkül, hogy reflektálna e területek jelenlegi helyzetére.

A szociális partnerek megerősítése mindaddig megkérdőjelezhető cél, amíg a kormány nem tárgyal érdemben ugyanezekkel a szociális partnerekkel – éppen ezeknek a partnereknek a beszámolója szerint.¹⁴

A foglalkoztatási támogatás kiterjesztése a bérelt munkavállalókra is problematikus mindaddig, amíg nem szabályozzák szigorúan ugyanezen munkavállalók egyenlő jogait.¹⁵

A foglalkoztatási szolgálatok működési potenciáljának növelése üdvözlendő cél. Ez azonban hatékonyabb lenne, ha a szövegben lenne egy beszámoló arról, hogy mi ezeknek az intézményeknek a jelenlegi helyzete, hatékonysági nehézségeik és az előttük álló kihívások. Ezek hiányában a tervezett beavatkozások homályosak.

2.4. Ifjúsági foglalkoztatási garanciaprogram

Ez egy nagyon fontos uniós szintű program. Jobb lenne kiegészíteni a kötelező oktatási alsó korhatár emelésével, visszafordítva a közelmúlt káros hatású csökkentését. Fontos lenne meghatározni, hogy a fiatal munkavállalóknak az szja-mentességet biztosító kormányzati politika és az ifjúsági foglalkoztatási garanciaprogram között milyen szakpolitikai koherencia áll fenn. Ez utóbbi – amely az unió minden országában működik – ugyanis garanciát ad arra, hogy a 25 év alattiak vagy tanulnak, vagy szakképzésben vannak, vagy állásban. A program célja a fiatalok képzettségének emelése, a tudásalapú társadalom erősítése a pályakezdők körében. Azaz ennél a demográfiai csoportnál fontosabb lenne a képzés, mint a foglalkoztatás elősegítése.

¹³ <https://www.tarki.hu/adatbank-h/kutjel/pdf/b331.pdf>,
https://hvg.hu/napi/merites/20120518_kozmunka_simonka_rabszolgasor,
http://nol.hu/belfold/kozmunkasokat_dolgoztat_juhasz_oszkar_a_sajat_foldjen_-1312183

¹⁴ <https://ujegyenloseg.hu/vosz-a-kormany-nem-all-szoba-a-magyar-vallalkozasokkal/>,
<https://ujegyenloseg.hu/beszelgetes-kordas-laszloval-a-szakszervezetek-jelentosegerol/>

¹⁵ <https://mkvkok.hu/a-munkaero-kolcsonzes-jogszeru-es-rendeltetesellenes-alkalmazasa>

2.5. Felsőoktatás és szakképzés

A felsőoktatásban az elmúlt években óriási változások történtek, az állami felsőoktatás nagy részét privatizálták, és a nagyvállalatok által működtetett magánalapítványok kezébe adták. Ezt a reformot a kormány a magyar felsőoktatás régóta húzódó problémáinak megoldásaként találta. E drámai és sokat vitatott átalakítás ellenére az Operatív Programban nem történik utalás erre a folyamatra. Egy ilyen fontos politikai iránynak bizonyára valahol szervesen szerepelnie kellene egy olyan hosszú távú stratégiában, mint a GINOP Plusz.

2.5.1. Az oktatási és képzési rendszer minőségének és hatékonyságának fejlesztése

E címszó alatt számos pozitív kezdeményezés található. Ezek közül néhánynak azonban már rutinszerűnek kellene lennie az oktatási rendszer irányításában (mint például a különböző tesztelési rendszerek, valamint a folyamatos tantervfejlesztés), és ezeket biztos és tartós módon kellene finanszírozni nemzeti forrásokból.

A digitalizálási komponens legalább részben megismétlődik a Helyreállítási és Ellenállóképességi Tervben (HET).

A magyar oktatási és képzési rendszer leggyengébb eleme a humán tőke, különösen a tanárok elöregedése és gyors ütemű pályaelhagyása, valamint a nem szaktárgyakat oktató pedagógusok rendkívüli hiánya a nagyon szükséges személyes készségfejlesztés folyamatos megvalósításához. Ez az amúgy is drámai helyzet nem lesz orvosolható a bérek drasztikus emelése nélkül, hogy helyreálljon ezeknek a pozícióknak a vonzereje.

2.5.2 Az oktatási rendszerhez való hozzáférés, a felsőoktatás nemzetközivé válása

Bár ezek értékes célok, nem világos, hogy ez a két nagyon különböző cél hogyan kerül egyetlen intézkedésbe.

Az oktatási rendszerhez való hozzáférés mindenképpen fontos kérdés, különösen az operatív program által idézett adatok alapján: a hátrányos családi háttérrel rendelkezők mindössze 11%-a jut be a felsőoktatásba, míg a legkedvezőbb helyzetű családokból 70%. Nem világos azonban, hogy van-e szélesebb körű stratégia a társadalmi mobilitás növelésére. A leghátrányosabb helyzetű települések területfejlesztésével foglalkozó szakemberek arról számolnak be, hogy a magyar állam (iskola, egészségügy, szociálpolitika, közlekedés, gyakran a bűnüldözés stb.) az elmúlt évtizedekben lényegében megszűnt jelen lenni ezeken a településeken, sorsukra hagyva őket.¹⁶ A területi fejlődést és a társadalmi mobilitást biztosító szélesebb körű stratégia nélkül ezek az intézkedések foltokká válnak. Ilyen stratégiát fogalmaz meg a HET, de szintén nem átfogó módon. Az operatív program nem fejti ki az intézkedés és a HET közötti kapcsolatokat.

Ami a felsőoktatás nemzetközivé válásának teljesen független kérdését illeti, ez egy nagyon szükséges beavatkozás. De hogyan viszonyul ez az Erasmushoz, a Stipendium Hungaricumhoz és más hasonló programokhoz? Vonatkozik-e ez a közelmúltban privatizált egyetemekre?

¹⁶ <https://open.spotify.com/episode/01RdL5XWYR0UNOomo79RC7?si=onSE1fpARHGMEryExoiQRA>

2.6. Turizmus és örökségvédelem

2.6.1. Integrált, közösségi alapú helyi fejlesztés

Ami az örökségvédelmet illeti, ki kell emelni, hogy Magyarországon viszonylag fejlett szintű örökségvédelmi szabályozás volt érvényben, és országos szintű intézményrendszer állt működött ennek érvényesítésére. Ezt az országos rendszert az elmúlt évtizedben szinte teljesen megszüntették, megnyitva a teret a természeti és épített örökségre egyaránt hátrányos építkezések előtt.¹⁷ A Nemzeti Kulturális Örökségvédelmi Hivatal 2012-ben megszünt. Ezt a helyzetet orvosolni kellene ahhoz, hogy az örökségvédelmi beavatkozások hatékonyak legyenek. Azt is hangsúlyozni kell, hogy mind a természeti, mind az épített örökség állapota országszerte erodálódik. Ez különösen az ország nagy tavainál jelent problémát, ahol a környezetileg nem fenntartható, pusztító mértékű fejlesztések történtek, amelyek közben társadalmi kirekesztéshez is vezettek.¹⁸ Az intézkedés címe a támogatott régiók integrált fejlesztési tervét sugallja, de az ilyen integratív hosszú távú gondolkodás garanciái hiányoznak a leírásból. A közösségi alapúságra is utal, de a múltbeli tapasztalatok azt mutatják, hogy túl sok ilyen fejlesztés inkább exkluzív, mint inkluzív volt, és a fejlett területeket mások kizárásával a felső középosztály előnyére korlátozta, egyes esetekben fizikai akadályok, máskor pedig kirekesztő árképzés formájában. Garanciákat kell biztosítani az ilyen folyamatok ellen, valamint az ellen, hogy a közfejlesztés áron alul kerüljön magánkézbe.

Ami az idegenforgalmat illeti, ez egy olyan terület, amelynek dominánsan piaci alapon kellene működnie. Az intézkedés kiemeli a termálfürdők fontosságát, amelyek a turisták 70%-át vonzzák Budapesten kívülről. E termálfürdők többsége piaci alapon, magánvállalkozásként működik. Az intézkedés célja ezen termálfürdők felújításának és technológiai korszerűsítésének finanszírozása. Sok közülük az egykori Széchenyi Terv nagyvonalú állami támogatásával épült. Nincs ok arra, hogy a belépődíjak ne fedezzék e fürdők fenntartható működését, beleértve a műszaki berendezések karbantartását, különösen a piaci alapú magánüzemeltetők esetében. A szövetkezeti vagy önkormányzati üzemeltetők (ritka) esetében ezeket a költségeket a helyi adókból kellene fedezni. Az intézkedés leírása leírja e fürdők helyi gazdaságra gyakorolt multiplikátorhatását. Ez indokolná, hogy a fenntarthatóság érdekében a helyi adók garantálják a fenntartásuk azon részét, amely belépőjegyekből nem kigazdálkodható.

Ami a palotákat és kastélyokat illeti, az intézkedés nagy része ezek újjáépítésére irányul. Fontos, hogy ezek a történelmi stílusukkal összhangban történjenek, nem pedig annak eltorzítása és újszerű építmények létrehozása érdekében, amelyek nem tükrözik a múlt valódi örökségét. Ez utóbbira számos példa van Magyarországon az elmúlt években.¹⁹ A másik aggály itt a tulajdonjog, a hozzáférés és az ár. Garanciákat kell nyújtani arra, hogy ezek az épületek köztulajdonban maradjanak, és ne váljanak magántulajdonná, vagy szolgáljanak korlátozott magánüzleti érdekeket, olyan magas árakon, amelyek kizárják a potenciális látogatók

¹⁷ <https://atlatszo.hu/kozugy/2021/01/25/szabad-predava-valtak-tortenelmi-epuleteink-pedig-a-muemlekvedelem-konzervativ-mufaj/>

¹⁸ <https://nagytavakkoalicio.hu/>

¹⁹ Lásd például a Budai Várnegyed esetét:

Növekvő tiltakozások a kiemelt beruházások ellen Magyarországon,

<https://merce.hu/2022/01/17/kinyilt-pandora-szelenceje-szaporodnak-a-kiemelt-beruhazasok-de-erosodnek-a-tiltakozasok-is/>

többségét. Bár az intézkedés kifejezetten utal az EU szokásos esélyegyenlőségi céljaira (nemek, fogyatékoság stb.), nem foglalkozik a tulajdonjoggal és az inkluzív használattal kapcsolatos szélesebb körű aggályokkal.

Az sem világos, hogy Magyarország milyen önkormányzati vagy országos szintű támogatási rendszert tervez bevezetni az országszerte rohamosan romló műemléki értékű lakó- és önkormányzati épületek fenntartására. A polgárok esetében megfelelő bérek, a közintézmények esetében pedig megfelelő működési költségek hiányában az ilyen kulturális örökség fenntarthatósága nem biztosított.

4. A KÖZÖS RENDELKEZÉSEKRŐL SZÓLÓ RENDELETNEK VALÓ MEGFELELÉS

Bár az operatív program sok tekintetben megfelel a 2021-2027-es pénzügyi időszakra vonatkozó közös rendelkezésekről szóló rendeletnek (CPR)²⁰, a következő aggályos kérdéseket állapítottuk meg:

7. cikk: Az operatív programnak meg kell felelnie a költségvetési rendelet²¹ 67. cikkének, amely többek között előírja, hogy „a tagállamok az uniós források kezelése során tiszteletben tartják a hatékony és eredményes pénzgazdálkodás, az átláthatóság és a megkülönböztetésmentesség elvét... a költségvetés végrehajtásával kapcsolatos feladatok elvégzése során megtesznek minden, az Unió pénzügyi érdekeinek védelméhez szükséges – többek között jogalkotási, szabályozási és igazgatási – intézkedést...” A fentebb leírt helyzetre tekintettel komoly aggályok merülnek fel azzal kapcsolatban, hogy a jelenlegi magyarországi körülmények között végrehajtható-e a CPR ezen rendelkezése.

10. cikk: Az OP-nak ki kell jelölnie a Párizsi Megállapodás céljaihoz való hozzájárulását. Ugyanez vonatkozik az Európai Unió azon közös céljaira, melyek értelmében hozzá kíván járulni az üvegházhatású gázok globális csökkentéséhez. Mivel ez Magyarország fő gazdasági OP-ja, elvárható lenne, hogy tartalmazzon reflexiókat az e célhoz való hozzájárulásról. A körforgásos gazdaságra és a zöld termékekre tett kisebb utalásoktól eltekintve, amelyek maguk is meglehetősen homályosak maradnak, ez hiányzik a nagyobb képből. Tekintettel arra, hogy Magyarország szén-dioxid-kibocsátása az elmúlt évtizedben nem csökkent, sőt 2013 és 2018 között 13%-kal nőtt, ilyen jellegű reflexiókat várnánk mind az elemzésben, mind az intézkedésekben.

11. cikk: Hasonlóképpen elvárható lenne, hogy az operatív program az intézkedésekkel kapcsolatban foglalkozzon a biológiai sokféleség kérdésével. Ez különösen a turizmussal kapcsolatos intézkedésekre vonatkozik, ahol az előző programozási időszak fejleményeinek fényében nem látjuk biztosítottak, hogy a turizmus fejlesztése mindig megőrzi a biológiai sokféleséget.

14. cikk: Az uniós forrásokat a többszintű kormányzás és a társadalmi-gazdasági szereplőkkel való partnerség elvei alapján kellene folyósítani. A magyar állam működése ma olyan szélsőségesen centralizált, hogy ezek az elvek nem biztosítottak. Az önkormányzatok hatásköre és költségvetése teljes mértékben a központi kormánytól függ, ahogyan a helyi fejlesztési céljaik finanszírozása is, amelyekről közvetlenül a Miniszterelnökséggel kell

²⁰ Az Európai Parlament és a Tanács (EU) 2021/1060 rendelete (2021. június 24.) az Európai Regionális Fejlesztési Alapra, az Európai Szociális Alap Pluszra, a Kohéziós Alapra, az Igazságos Átmeneti Alapra és az Európai Tengerügyi, Halászati és Akvakultúra Alapra vonatkozó közös rendelkezések és az ezekre, valamint a Menekültügyi, Migrációs és Integrációs Alapra, a Belső Biztonsági Alapra és a Határigazgatási és Vízügyi Pénzügyi Támogatási Eszközre vonatkozó pénzügyi szabályok megállapításáról, <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A32021R1060>

²¹ Az Európai Parlament és a Tanács (EU, Euratom) 2018/1046 rendelete (2018. július 18.) az Unió általános költségvetésére alkalmazandó pénzügyi szabályokról, az 1296/2013/EU, az 1301/2013/EU, az 1303/2013/EU, az 1304/2013/EU, az 1309/2013/EU, az 1316/2013/EU, a 223/2014/EU és a 283/2014/EU rendelet és az 541/2014/EU határozat módosításáról, valamint a 966/2012/EU, Euratom rendelet hatályon kívül helyezéséről, <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/HU/TXT/?uri=CELEX:32018R1046>

tárgyalni, a minimálisra korlátozva a lokális stratégiai autonómiát, a szubszidiaritás elvét.²² A szakszervezetekkel, a munkaadói szövetségekkel, a tudományos élet szereplőivel és a nem kormányzati szervezetekkel való partnerség nem garantált, erősen átpolitizált és rendkívül aszimmetrikus.²³

16. cikk) Az OP-nak meg kell felelnie a költségvetési rendelet 33. cikkének (3) bekezdésében meghatározott követelményeknek, amely a következőket mondja ki: Az (1) és (2) bekezdésben említett célkitűzések meghatározásakor gondoskodni kell arról, hogy azok konkrét, mérhető, teljesíthető, releváns és időhöz kötött célkitűzések legyenek, és adott esetben releváns, elfogadott, hiteles, egyszerű és megbízható mutatók kerüljenek meghatározásra. Az (1) bekezdés szerint „Az előirányzatokat a hatékony és eredményes pénzgazdálkodás elvének megfelelően kell felhasználni...”. A fent leírt helyzetet tekintve erősen kérdéses, hogy ezek a követelmények ma Magyarországon teljesíthetők-e.

23., 37., 40. cikk: A tagállamoknak hatékony rendszert kell létrehozniuk az operatív programok nyomon követésére, értékelésére és az azokról való jelentéstételre. Ez a rendelkezés Magyarország esetében nem teljesül. A központi adatbázisból szinte lehetetlen érdemi adatokat nyerni, ami nem teszi lehetővé a múltbeli teljesítmény értékelését. Mivel az intézkedéseknek a múltbeli tapasztalatokra kellene épülniük, ez a komponens kulcsfontosságú lenne. Ez különösen fontos a vállalkozások finanszírozásának kérdésében (a magyarországi uniós támogatások több mint fele), ahol, mint azt már kifejtettük, nagy a veszélye annak, hogy a finanszírozás terén rendkívüli hatékonysági hiányosságok mutatkoznak.

A 49. cikk szerint az OP-nak egyértelművé kell tennie a Helyreállítási és Ellenállóképességi Tervvel való koherenciáját. Az OP jelenlegi változatából ez hiányzik. Úgy tűnik, hogy a digitalizálás területén részleges átfedések vannak.

A 74. cikk haszonélvező tulajdonosok azonosítására vonatkozó rendelkezései a legszigorúbb értelemben véve azon cégek végső tulajdonosainak azonosítását jelentenék, amelyek legalább részben offshore joghatóságok alatt állnak.

²² Kérelem az Európai Bizottsághoz a magyarországi önkormányzatok méltányos, pártoktól független finanszírozásáról. <https://kelleszegyesulet.hu/en/>

²³ Lásd a fenti linkeket a szociális partnerségek hiányáról, valamint a <https://hang.hu/belfold/az-ejjel-nyujtottak-be-az-mta-t-bedaralo-torvenyjavaslatot-129267>, <https://civishir.hu/belfold/2018/06/az-mta-nem-hagyna-magat-bedaralni>

5. AZ OPERATÍV PROGRAM ELŐZETES STRATÉGIAI KÖRNYEZETI VIZSGÁLATA

Elemeztük a GINOP Plusz Operatív Program előzetes stratégiai környezeti vizsgálatát (SKV) is.²⁴

Az SKV egyik fontos megfigyelése, hogy a kedvezményezettek gyakran túlzott bürokratikus teherként érzékelik a horizontális célok (környezetvédelmi, esélyegyenlőségi stb.) teljesítését. Az értékelés szerint a kormányzatnak általános proaktív tájékoztatási kampányt kellene folytatnia annak érdekében, hogy a potenciálisan érintett lakosság jobban megértse ezen átfogó prioritások jelentőségét. Külön képzésekre is felszólít ezen a területen az operatív programok igazgatásában részt vevő köztisztviselők és a végső kedvezményezettek számára. Ezeket hasznos ajánlásoknak tartjuk.

A GINOP Pluszal kapcsolatos alapvető kérdéseket az SKV jól azonosította. Felhívja a figyelmet azokra az aggályos kérdésekre is, amelyeknek a középpontban kell lenniük:

- **Eredményezhet-e elmozdulást a fenntartható fejlődés és az alacsony szén-dioxid-kibocsátású gazdaság felé?**

Az SKV arra számít, hogy a GINOP Plusz elsősorban barnamezős beruházásokat fog támogatni, nem pedig zöldmezős beruházásokat. Nem világos, hogy ez az elvárás mire alapozódik.

- **Csökkenheti-e a termeléshez kapcsolódó káros kibocsátásokat, káros földhasználati trendeket?**

A kis- és középvállalkozások támogatása valószínűleg magasabb vízfelhasználást, nagyobb energiafogyasztást és nagyobb földhasználatot eredményez.

Az operatív program keretében nyújtott támogatás valószínűleg megnövekedett szállítási igényeket eredményez, mind a támogatott fejlesztések megvalósítása során, mind pedig az azt követő tényleges működés során.

A kkv-k fejlődése, különösen az idegenforgalomban, fokozott zaj- és fényszennyezést, valamint vibrációt eredményezhet.

- **Lehet-e a fejlesztésekkel és innovációkkal környezettudatosabb vállalkozást elérni?**

Az innovációnak az alacsonyabb vízintenzitású folyamatokra kell összpontosítania.

Az innovációnak az energiahatékonyságra kell összpontosítania.

A végtermékeknek javíthatónak kell lenniük.

A hulladékgazdálkodás területén az innováció pozitív hatással lehet az anyaggazdálkodásra és a körforgásos gazdaságra.

²⁴ Gazdaságfejlesztési és Innovatív Operációs Program Plusz, Előzetes Környezeti Jelentés, 2021. április 19., <https://www.palyazat.gov.hu/download.php?objectId=1092259>

- **Hogyan járulhat hozzá a felsőoktatás és a szakképzés e célok eléréséhez?**

Az ökológiai gondolkodás integrálása pozitív hatással lehet a szemléletformálásra. A fenntarthatóbb gazdasági modell kidolgozása, az éghajlati kockázatok és az éghajlati alkalmazkodás, valamint a szétválasztás modellezése pozitív hatással lenne a gazdaságra.

A fenntarthatóságnak, mint horizontális elvnek mindenütt jelen kell lennie a felsőoktatásban.

Az ökoturizmusnak a felsőoktatásban és a szakképzésben a turizmusmenedzsment-tanulmányok középpontjába helyezése pozitív hatással járhat.

- **Hogyan tudjuk biztosítani, hogy a fiatalok és az inaktívak is találjanak munkát a zöld gazdaságban?**

A távmunka és a rugalmas munkavégzés pozitív hatással lehet az ingázással kapcsolatos kibocsátásokra megfelelő egyéb intézkedések mellett.

- **Összhangban vannak-e a környezetvédelmi szempontok a turizmussal általában, és különösen a termálturizmussal?**

A termálturizmus esetében a megnövekedett kapacitás a terhelés emelkedését eredményezheti. (Nem világos, hogy ez a termálvíz készlet apadását jelenti-e.)

Ezek többsége jól azonosított hatás, ám a stratégiai környezeti vizsgálat nem mutatja be, hogy ezeket hogyan fogják ténylegesen végrehajtani vagy érvényesíteni az OP-ban. Jelenleg a legjobb esetben is a látens feltételezések kategóriájába tartoznak. Legrosszabb esetben azt lehet mondani, hogy a tervből hiányoznak.

Az SKV 6. fejezete nagyon hasznos javaslatokat tesz olyan konkrét feltételekre, meghatározásokra és további célokra vonatkozóan, amelyeket be lehetne és be kellene építeni a szövegbe, hogy jobban tükrözze az éghajlati és környezeti dimenzió fontosságát és alkalmazását.

Amint arra az SKV helyesen rámutat, 2013 óta Magyarországon negatív környezeti tendenciák mutatkoznak, a megnövekedett általános anyagfelhasználás, a stagnáló erőforrás-termelékenység, az egy főre jutó vízfogyasztás, a háztartásonkénti földgázfelhasználás és a háztartásonkénti villamosenergia-felhasználás stagnálása tekintetében. A vízbázisok védelme stagnált, a fajok sokfélesége kissé romlott, a természetes élőhelyek helyzete romlott.

Megnőtt a savasodást okozó gázok kibocsátása. A szálló por (PM) kibocsátása stagnált. A CO₂-kibocsátás nőtt, különösen a közlekedéshez kapcsolódó kibocsátások miatt. A hulladékmennyiség összességében szintén növekedett.

A fenti, többnyire negatív tendenciák fényében elengedhetetlen lenne, hogy az operatív program szövegében az éghajlattal kapcsolatos és környezetvédelmi célokkal kapcsolatos konkrétabb megfogalmazások szerepeljenek, amelyek a jelenlegi változatból nagyrészt hiányoznak. Az SKV meglehetősen optimistán értékeli az intézkedések jövőbeli lehetőségeit, ami éles ellentétben áll mind a fentiekben összefoglalt makrotrendekkel, mind pedig a jelen észrevételeinkben már érintett konkrét hátrányos esettanulmányokkal.

Az SKV helyesen hangsúlyozza a környezeti mutatók vállalati szintű gyűjtésének szükségességét is. Az EU EMAS környezetközpontú vállalatirányítási rendszerének alkalmazása a vállalkozásoknak nyújtott támogatás értékelésénél bónuszként kellene, hogy szerepeljen.

A stratégiai környezeti vizsgálat markáns kijelentéseket tesz a program végrehajtásának elmaradására vonatkozó alternatív forgatókönyv negatív következményeiről, de ezeket nem támasztja alá tényszerű leírásokkal arról, hogy miért ezek a negatív alternatívák jelentik az egyetlen lehetséges alternatívát. Úgy véljük, hogy az állítás alátámasztásához többre lenne szükség, pontosan bemutatva, hogy az ilyen alternatív forgatókönyvek milyen társadalmi-gazdasági és környezeti folyamatokkal járnának.

Budapest, 2022. március 19.

Ezt a kiadványt a Levegő Munkacsoport (www.levego.hu) „Az uniós források hatékony felhasználása a klímasemleges EU-ért” projekt (<https://www.ceeweb.org/eufunds/>) projekt keretében készítette.

„Az uniós források hatékony felhasználása a klímasemleges EU-ért” című projekt az Európai Éghajlatvédelmi Kezdeményezés (EUKI) részét képezi. Az EUKI a német Szövetségi Környezetvédelmi, Természetvédelmi és Nukleáris Biztonsági Minisztérium (BMU) projektfinanszírozási eszköze. Az EUKI projektötlet-pályázatát a Deutsche Gesellschaft für Internationale Zusammenarbeit (GIZ) GmbH hajtja végre. Az EUKI átfogó célja az Európai Unión belüli klímaügyi együttműködés előmozdítása az üvegházhatású gázok kibocsátásának mérséklése érdekében.

Támogató a Német Parlament döntése alapján:

Federal Ministry
for the Environment, Nature Conservation
and Nuclear Safety

European
Climate Initiative
EUKI

Jogi nyilatkozat: A Levegő Munkacsoport kizárólagos felelősséget vállal a jelen dokumentumban rögzített véleményekért, és ezek nem feltétlenül tükrözik a BMU vagy a projektben részt vevő többi partner álláspontját.